
ЗМІСТ

Від автора	9
Вступ	11
ДОІСТОРИЧНИЙ ПЕРІОД	19
Одяг палеолітичної та мезолітичної доби	20
Одяг неолітичної доби (VI–IV тис. до н. е.)	30
Одяг енеолітичної доби (VI–IV тис. до н. е.)	38
Вбрання бронзової доби (3000–900 рр. до н. е.)	76
Вбрання кочових племен (I тис. до н. е. – IV ст.)	104
ІСТОРИЧНИЙ ПЕРІОД	155
Вбрання ранніх слов'янських племен (I–VI ст.)	156
Літописні слов'яни (VI–IX ст.)	182
Київська Русь (IX–XIII ст.)	196
Галицько-Волинська Русь (XII–XIV ст.)	
Литовсько-польський період (XIV–XVII ст.)	250
Козацька доба, Гетьманщина, українське національне вбрання (кін. XV–XVIII ст.)	292
Імперський період	368
Резюме	524
Історіографія	526
Література	547

Від автора

Україна, її народ, її історія і культура завжди були в центрі уваги європейської геополітики. Географічне розташування території України, достатньо комфортні кліматичні умови, родючі землі, повноводі річки, виходи до морських акваторій, зручні транзитні торговельні шляхи між Європою та Азією часто ставали предметом міжнародних претензій.

У цьому складному історичному і політичному процесі народу України треба було відстоювати і зберігати свої національні інтереси, передусім мову, традиції, культуру. Не завжди це вдавалося повноцінно, оскільки мали місце довготривалі імперські впливи, як із Заходу, так і з Півночі. Переписувалась і власне історія України на користь імперським амбіціям,

спотворювалася або знищувалася багатотисячолітня українська історична правда. Ми не можемо не враховувати і сучасні негативні тенденції впливу на українську мову, історію та культуру — як зовнішнього, так і, на жаль, частини українського суспільства. Український патріотизм ґрунтується на історичних і духовних цінностях, що наш народ плекав і оберігав упродовж століть, і зараз як ніколи потребує всебічної інформаційної підтримки. Мета нашого дослідження — зробити бодай невеликий внесок у новітню історію України, розширити межі її культурної спадщини через еволюцію вбрання, важливого чинника національної культури.

В умовах світових процесів глобалізації суспільних міжнетничних відносин особливо актуальною стала потреба захисту власної історичної спадщини, національних культурних цінностей — мови, традицій, вбрання.

Зачікавлення історією в нашому суспільстві пов'язане з прагненням не тільки пізнати свій родовід, глибше зрозуміти духовні витоки нації, а й осягнути історичний досвід державотворення, такого необхідного процесу в сучасних умовах європейської інтеграції.

За часи державної незалежності особливо актуальною є проблема об'єктивного та всебічного розкриття глибинної історії українського народу, його походження, місця і ролі української культури в сучасній світовій науці.

Рівень розвитку матеріальної культури, глибина і стійкість духовних традицій народу визначають життєздатність нації, гарантують потенціал її подальшої історичної долі.

Ментальною ознакою української національної культури, нарівні з мовою, є вбрання — універсальне інформаційне джерело дослідження історії народу. Саме в ньому закодовано всі аспекти життя українського народу, його стійкий генокод (побут, традиції, духовність, мова, мистецтво).

Однак упродовж кількох десятиліть українські науковці розглядали окремі аспекти історії вбрання, зосереджуючи дослідження переважно на сільському костюмі XVII–XX століть, ізолювавши його у такий спосіб від загальноісторичного контексту.

Це фактично загальмувало на довгий час розвиток однієї з найважливіших галузей вітчизняного культурознавства — історії української національного вбрання. Крім того, упродовж десятиліть окремі галузі науки були дещо розрізнені. Причина, насамперед, полягала в ідеологічному тиску, що його зазнала радянська етнографічна наука, — звідси фрагментарність та історична вибірковість тем досліджень. Проте ми маємо позитивний досвід у відтворенні вбрання різних історичних періодів, від найдавніших часів, завдяки активній праці археологів, етнологів, істориків, художників.

За часів незалежності дослідження історії українського національного костюма активізувались, але подекуди залишилися застарілі стереотипи у висвітленні тем, пов'язаних із вбранням давнього населення, а тим більше у новому для етнографів напрямку — реконструкції костюмів. Але на сьогодні сформовано наукові концепції історії розвитку костюма. У результаті виникла нова галузь костюмознавства — палеокостюмологія — наука про доісторичні періоди у розвитку костюма.

Унікальною рисою української етнокультури є її глибока сакральність.

Українські культурологи і мистецтвознавці дедалі більше цікавляться українським костюмом, оскільки він є важливим інформаційним джерелом у дослідженні витоків української культури. Український історичний костюм став об'єктом вивчення багатьох дослідників і надихає модельєрів створювати конкурентоспроможні бренди європейської якості, визнані у світі.

Молодь ініціює створення гуртків історичного костюма, архео- та етнофестивалів, започаткувала міжнародне свято вишиванки, відновлює старовинні ремесла, пов'язані з виготовленням убрання та прикрас, адаптуючи свої знання і вміння до вимог сучасного артпростору.

Зінаїда Васіна

Вступ

Скарбниця народної творчості поновлювалась упродовж тисячоліть, розвиваючись у тісному контакті з іншими культурами. Цей взаємовплив особливо яскраво простежується саме у розвитку українського вбрання.

У цій праці викладено авторську версію еволюції формотворення вбрання населення України та об'єктивні чинники, які впливали на естетичний вигляд усіх складових костюмів. Дослідження ґрунтується на матеріалах, які у хронологічній послідовності відображають усі зміни у бутті народу, пов'язані з технічними досягненнями, ідеологічними настано-

вами, творчими прагненнями, торговельними зв'язками, історичними подіями.

Упродовж тисячоліть, на основі сталих землеробських традицій, місцеве населення створювало вбрання, накопичуючи практичний досвід, удосконалюючи майстерність та художню якість одягу, щоб зрештою в складному історичному перебігу часу під впливом різноетнічних культур не втратити власне автентичне коріння.

З початком хліборобської ери життєзабезпечення людини стало цілком залежати від природи. Великі простори родючої землі, пишнobarвна українська природа з багатством ресурсів, розмаїттям флори і фауни, помірним кліматом повністю задовольняли потреби у харчуванні, житлі, одязі.

Це сприяло осілості племен, відповідній організації життєвого простору на основі господарчої діяльності та формуванню стабільної побутової культури. Поступово сформувався замкнений цикл домашнього господарства, склалися стійкі звичаї, обряди та вбрання.

Було закладено потужну основу матеріальної та духовної культури, поступово в людей виникали прив'язаність та любов до рідної землі, розвивалися духовні та мистецькі здібності, що характерно для української ментальності взагалі.

Така увага до теми осілості землеробських племен на території сучасної України не випадкова, оскільки це є важливим показником довготривалості існування народу та його культури. Процес

землеробської діяльності на родючих південно-східних європейських землях ніколи не припинявся, на що вказують численні матеріали різних археологічних культур, наприклад землеробський інвентар, керамічні вироби, предмети побуту, які на кожному етапі мали відповідні подібні риси.

Вік сучасних українських сіл становить сотні років, часто тут постійно мешкають цілі покоління тієї самої родини, люди зберігають старовинні звичаї, обряди, вбрання, у яких відлунують тисячолітні традиції.

Реконструкція історичного одягу — це доволі молода галузь досліджень в українському костюмознавстві. Довгий час термін «реконструкція» штучно використовували деякі українські етнографи для дослідження народного вбрання, підмінюючи ним процес добору наявного фактичного матеріалу за характерними регіональними або місцевими ознаками.

Назва «реконструкція» передбачає процес відтворення форм головних уборів, одягу, взуття, аксесуарів, які через різні обставини не дійшли до нас у повному або частковому вигляді.

Перші реальні кроки у реконструкції історичного костюма населення на території сучасної України здійснили археологи. Їхні праці заклали теоретичні засади відтворення вбрання населення різних історичних періодів.

Наші дослідження ґрунтуються на комплексній джерельній базі, загальнонаукових принципах історизму, хронологічної послідовності та системно-структурного аналізу результатів.

Окрім того, опрацювання цієї теми потребує міждисциплінарного підходу, відомостей з галузей антропології, етнопсихології, природознавства, теології, естетики.

У праці показано еволюційний процес формування українського костюма, із застосуванням способу порівняльної характеристики, запропонованого Д. Зелениним, який вважав, що дослідження має проводитись «від сучасності в глибину століть». Це означає, що на прикладі традиційного вбрання можна простежити історичний зв'язок між різними формами одягу та походження символіки художнього оформлення вбрання, удосконалення архаїчних форм одягу та походження символіки вбрання.

Аналіз археологічних, писемних та образотворчих пам'яток дозволяє змоделювати характерні

ознаки вбрання того чи іншого історичного періоду, виявити склад костюмних комплексів, відтворити художні особливості вбрання. Це певною мірою гарантує об'єктивність висновків у вивченні костюма, його історичних та етнічних рис.

Реконструкція історичного костюма — це не тільки самодостатній результат, а й спосіб вивчення історії народу, його культури, побуту, мистецтва в контексті загальноцивілізаційних етнокультурних тенденцій.

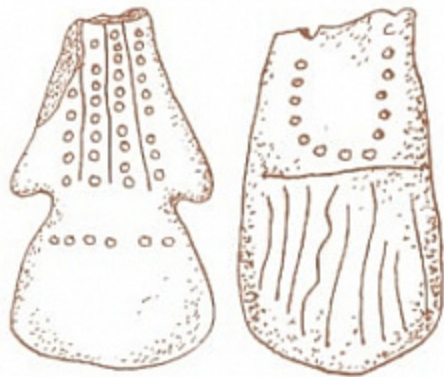
---

1. Насамперед досліджено історичні параметри побутування тієї чи іншої етнічної культури, її локальні особливості та ознаки впливів на неї синхронних різноетнічних культур.
2. Підтвердженням історичних позицій є наявність археологічного матеріалу конкретної доби. Стан економічного розвитку суспільства та напрямок міжетнічних торговельних відносин дають відомості про матеріали, з яких виготовляли одяг і які впливали на його естетичний вигляд.
3. Конструктивні особливості одягу, його види і типи характеризують доцільність його використання, відповідність до кліматичних умов та способу життєдіяльності людини.
4. Розвиток естетичних потреб, духовних традицій та мистецьких здібностей сприяв художньому оздобленню вбрання, яке на кожному історичному етапі мало характерні особливості й відобразило стильові ознаки епохи.

Національну приналежність народу, крім територіально-економічних та мовних факторів, відбивають особливості культури та побуту.

Одяг є яскравим показником внутрішньосуспільних процесів, відображає історію нації, визначає давність її походження, є виразним показником епохи, її естетичних ідеалів. Процес пізнання охоплює всі аспекти творчої діяльності людини: ткацтво, плетіння, вишивання, декоративне оздоблення тканин, гончарство, різьблення, виготовлення зброї, прикрас тощо. Якість матеріалів для виготовлення одягу, характер складових вбрання та спо-

соби його носіння, особливості формування комплексів, їхні силуети і пропорції, форми і види прикрас, способи носіння та призначення, засоби декорування є визначальними факторами художнього стилю костюма кожної історичної доби, пізнавальними символами епохи, визначають давність та життєздатність культури.

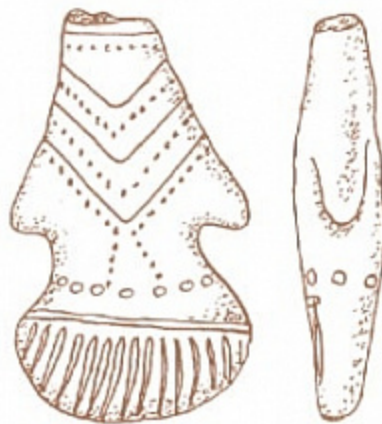
Які об'єктивні причини та умови виникнення перших форм захисту тіла – від обмазування глиною, татуювання до перших штучних матеріалів, плетених з рослинної сировини, перших ткацьких верстатів і виникнення найпростіших і водночас універсальних платових (прямокутних) форм одягу?

Як і коли виникли основні види вбрання – сорочка, штани, за якими законами формувались комплекси вбрання населення України, яких глибин історії сягають корінням символи українських орнаментів, як одягались наші пращури і які рудименти давніх епох залишилися в українському народному вбранні?

Перші витвори людських рук зафіксували вміння втілювати у схематичних умовних символах реалії навколишнього світу, пристосовуватись до гармонійного співіснування з ним. Перші ознаки асоціативного мислення, трансформовані й перекладені на художні об'єкти, запрограмували поступальний розвиток культурного процесу, одним з феноменів якого є вбрання.

Досвід у формуванні традиційної культури, накопичений упродовж усієї історії, переконливо підтверджено археологічними та етнографічними дослідженнями. Перші артефакти на території сучасної

України належать до пізнього палеоліту, коли племена ще жили за рахунок мисливства, рибальства та збиральництва.

Пізній палеоліт (IX тис. до н. е.) відкриває першу сторінку формування творчого підходу у виготовленні життєво необхідних предметів побуту. Знаряддя праці, кістяні прикраси та антропоморфні фігурки, вкриті різьбленими лінійно-геометричними візерунками, є прототипами геометричних орнаментів та підтвердженням першого досвіду виготовлення вбрання, зокрема з рукотворних плетених матеріалів.

Із винаходом технології ткацтва (ручний верстат) – за доби неоліту – з'явилися нові можливості в удосконаленні естетики вбрання, оскільки урізноманітнілася фактура матеріалів. Особливості декору

вбрання цього періоду – складні геометричні композиції кістяних пластинок, перламутрових намист, черепашок та амулетів-тотемів. Це засвідчено численними археологічними матеріалами з Маріупольського могильника, де весь кістяний дизайн зберігся на місцях його колишнього розташування на одязі.

Характерні риси доби енеоліту (V–III тис. до н. е.), який відкрив еру хліборобства на землях сучасної України, найповніше сконцентровано в так званій трипільській культурі. Пам'ятки трипільських племен дають можливість відтворити повноцінну об'ємну картину матеріального та духовного світу перших землеробів.

Космогонічні уявлення, закодовані у візерунках, формах культового посуду, іконографічних та антропоморфних образах глиняної ритуальної пластики, втілювалися у символізмі, що притаманний мистецтву цієї доби. Через орнаменти давні землероби передали нам інформацію про закони свого життя, особливості побуту, знання закономірностей природних явищ, характер обрядової діяльності, про призначення різних видів вбрання та символів його оздоблення.

У трипільські часи було закладено геометричний принцип мінімалізму крою вбрання з прямокутних

відрізків полотна, його економного, безвідходного використання. Припасування одягу до стану відбувалося за рахунок дошивання вставок (додавання) або техніки вертикального та горизонтального стягування. Принцип платового крою за практичністю та універсальністю комбінацій зшивання став основою конструктивного вирішення форм зручного одягу землеробів на довгі часи, залишився у схемі крою українських народних сорочок, жіночого поясного одягу, чоловічих штанів.

Клімат та особливості землеробської діяльності вплинули на урізноманітнення видів і типів одягу в межах його практичності та призначення. Так, у IV–III тис. з'явився плечовий та поясний одяг, верхній і додатковий, сезонний, повсякденний та ритуальний, що підтверджено багатим археологічним матеріалом. Клімат та особливості землеробської діяльності вплинули на види і типи одягу.

Космогонічні ідеї, пов'язані з жіночим культом родючості та оберерегу, втілювалися у відповідному розташуванні знаків та символів на одязі, що склало своєрідні естетичні канони зовнішнього вигляду вбрання землеробів, рудименти яких збереглися в декоруванні народного одягу та в символіці українських вишитих і тканих орнаментів.

За доби бронзи (III–II тис. до н. е.) з появою перших штучних металів було вдосконалено зброя, зброя, з'явилися високохудожні прикраси, форми яких зберігали солярну символіку попереднього історичного періоду. Сяючі бронзові декоративні елементи не тільки стали ознакою мистецтва того часу, а й вплинули на формування нового силуету вбрання, способів його носіння.

Значна джерельна база дозволяє вивчити костюми населення на землях сучасної України за доби раннього заліза. На початку епохи на значній території жили племена киммерійців – перші кочовики та перші вершники у Східній Європі. А пізніше (у VII ст. до н. е.) у степи Північного Причорномор'я зі сходу вдерлися скіфи – іраномовні племена кочовиків. Разом

із місцевими землеробами вони створили державу, що розкинулась від Дунаю до Дону. Розвитку культури Скіфії сприяли зв'язки з містами-колоніями, утвореними на узбережжі Чорного моря греками (переселенцями з Греції й Малої Азії). Пам'ятки греко-скіфської культури представлені торевтичними зображеннями, у яких відтворено жіночі й чоловічі парадні костюми тієї доби.

У степах скіфів змінили сармати (теж іраномовні), а далі прокотились хвилі тюркомовних кочовиків. Усі вони залишили слід у культурі сусідів-землеробів. Зокрема, у костюмі: у чоловічому одязі – широкі

штани, куртки, у жіночому – прямоспинний одяг типу халата.

На культуру прадавніх українців здавна впливали культури різних народів: східноазіатських, еллінських, а пізніше – візантійських та західноєвропейських.

Проте автохтонне населення стійко зберігало традиції матеріальної культури попередніх поколінь. Подальшими носіями цих традицій були ранньослов'янські племена зарубинецької, черняхівської, київської культур та антів, які на початку I тис. заклали етнічну першооснову української народності.

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

Вони створили протослов'янську культуру з однотипним убранням по всій території розселення племен. Основною зовнішньою відзнакою були срібні та металеві набори знімних та нашивних прикрас із язичницькою символікою.

У IX ст. літописні слов'янські племена об'єдналися у державу, яку в нашій літературі називають Київська Русь. На засадах нової християнської віри склалась найпотужніша середньовічна держава у Східній Європі, з могутньою культурою. З прийняттям християнства на Русі вбрання різко диференціювалося. Тисячолітні язичницькі традиції одягової культури слов'ян гальмували цей процес, оберігаючи у такий спосіб ідеологію своїх предків від іншівірних впливів. Попри внутрішні протиріччя на основі місцевої культури та візантійської естетики сформувався класичний давньоруський стиль вбрання, який домінував у владних структурах, поступово проникаючи в архаїчне вбрання нижчих суспільних верств.

Проте вбрання селян, які жили за давніми землеробськими традиціями, залишалось консервативним, оскільки вироблялось удома членами родини —

з місцевої сировини та з дотриманням язичницьких традицій в оздобленні, на що вказують зображення на срібних русальських браслетах X—XII століть.

Яскравий і самобутній художній стиль князівсько-боярського та дружинного вбрання, після руйнації Київської Русі монголо-татарами, утримувався кілька століть у середовищі Галицької Русі та Князівства Литовського, які вважали себе нащадками і продовжувачами славетних давньоруських традицій, а в Північній Русі зберігався майже до початку XVII ст. (до реформ Петра I).

Подальший історичний етап розвитку вбрання населення України сповнений змін і трансформацій під впливом західноєвропейських та східних чинників. З одного боку Польща з її європейськими тенденціями в моді, з другого — вплив турецько-азіатської культури.

За часів Козацької доби та Гетьманщини активувалась внутрішня боротьба за збереження національної ідентичності в мові, побуті, вбранні. Носіями ідей збереження національних традицій були українські аристократи — нащадки давньоруських князівсько-боярських родин, козацтво, духовенство

(у декоруванні ритуального вбрання якого переважали мотиви української традиційної орнаменталізації).

Вбрання цього періоду характеризується яскраво вираженим бароковим стилем, який склався на ґрунті народного мистецтва та західноєвропейського мистецького стилю того часу.

Вбрання всіх верств населення України XV–XVIII ст. об'єднував принцип народного крою основного та додаткового одягу. Соціальні ознаки виявлялися в якості матеріалів виготовлення, кількості складових компонентів, у характері силуету, у деяких назвах верхнього та додаткового одягу, наборах та цінності прикрас. Особливою прикметою були головні убори селянок, міщанок та знатних українських пані. Вони носили старовинні намітки, високі кибалки, убриси, шапки-кораблики.

Однією з яскравих складових вбрання доби Гетьманщини був одяг козацтва. Яскраво-поліхромне та різнофактурне вбрання, коштовна зброя та гордий вигляд вражали сучасників.

Художні принципи народного мистецтва вплинули на вигляд літургійного облачення первосвящеників, найбільш естетично виразного вбрання українського

суспільства, яке сповнилось бароковою пишністю українських народних мотивів.

Основним носієм давніх землеробських традицій в одязі були селяни, які попри всі історичні обставини зберегли культуру предків.

Українське народне вбрання, у його регіональному різнобарві, здавна було самодостатнім, закритим від людських спокус продуктом замкненого циклу домашнього виробництва і мало залежало від впливу зовнішніх чинників. Глибинні духовні засади, мистецькі таланти, висока майстерність та працьовитість українських жінок зробили його не тільки зручним та практичним, а й естетично виразним етнічним символом України.

Народне вбрання стало еквівалентом національного відродження України XIX–XXI ст., її матеріальних та духовних цінностей.

Лихоліття революцій та війн, які спустошували українську землю, так і не змогли знекровити національну культуру – могутнє джерело життєздатності нації.

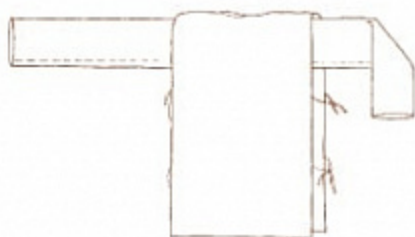

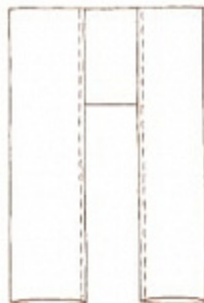
Набір прикрас: платівки, разки перламутрових намистин, черепашки на середній частині кістяка

Різні види платівок.
Маріупольський могильник

Реконструкція шкіряного нагрудника-нарамника з тканинними рукавами

Крій опліччя та штанів

Просвердлені кістяні намистини

Рядовий воїн у полегшеному безрукавному вбранні

Парадно-бойовий обладунок воїнів

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

Святкове вбрання
привілейованих осіб
(вождя, його жінки і дитини)

